

MEDİNE VESİKASI: OLUŞUM SÜRECİ VE ZİMMET ANTLAŞMALARINA ETKİSİ

Abdurrahman DEMİRCİ

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi

ÖZET

Medine Vesikası, İslâm tarihinde farklılıkların bir arada yaşayabilmelerine imkân tanıyan ilk adımdır. Bu adım, müslümanların hicretten önce ve sonra neyi arzuladığının açık bir özetidir. Irk, din ve kültür dayatması içinde olmayan Hz. Muhammed, vesika ile Medine'yi kenetlemiştir. Çalışmamızda, öncelikle vesikanın oluşum sürecini, ardından da zaman ve zemindeki şartlar nedeniyle yürürlükten kalkan ve zimmet uygulamalarında geçerliliğini koruyan ilkelerini inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: vesika, birlikte yaşam, gayr-i müslim, zimmet, vatandaş

SUMMARY

The Medina Agreement: Its Background and Effect on Dhimmi Treaties

The Medina agreement is the first step in the history of Islam enabling cohabitation of the diversities. It is a precise brief of what muslims desired before and after the hijrah. Prophet Muhammad constructed a socially-combined region through the agreement by not imposing any ethnicity, culture or religion. The paper firstly analyzes background of the agreement and then both abrogated principles of the agreement due to changing time and conditions and valid principles in dhimma.

Key Words: Medina agreement, cohabitation, non-muslim, dhimma, citizenship,

GİRİŞ

Hz. Muhammed'in Medine'ye hicreti ile birlikte oluşturduğu Medine vesikası¹ ve bunun üzerinden kurduğu şehir devletinin nitelik ve unsurları hakkında

¹ Söz konusu belge ilk kaynaklarda *kitap, ahid, sahife* olarak adlandırılmaktadır. Bkz. İbn İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik (ö. 218/833), *es-Siretu'n-Nebeviyye*, (I-IV), thk. Mustafa es-Sakka, İbrâhim el-Ebyari, Abdülhafîz Şelebî Mısır 1936, II/ 147-150; Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir, (ö. 279/892), *Ensâbu'l-Esrâf*, thk. c. I. Muhammed Hamidullah, c. II-XIII Riyad Zirikî, Süheyl Zekkâr, Beyrut 1996, I/ 286. Ancak son dönem çalışmalarında ise *vesika* ve *düstur* kullanımları yaygındır. Bkz. Mahdi, Rızkullah Ahmed, *es-Siretu'n-Nebeviyye fî Dav'i'l-Mesâdiri'l-Asliyye*, Riyad, 1992, s. 360-361. Vesikanın mahiyetini ifade için kullanılan kavramlar ya da müslümanların gayr-ı müslimleri egemenlik altına almaları hususunda zimmet kavramının kullanılmaması, çalışmamız açısından önemli değildir. Çünkü bizim burada tespit etmeye çalıştığımız nokta, vesikanın oluşum süreci ve vesikada belirlenen ilkelerin zimmet esasına göre yapılan ahitler-

birçok araştırma yapılmıştır. Ülkemizde bu hususta yapılan çalışmalar, daha ziyade Medine içinde verilen siyasal ve hukukî mücadele² ve kamu hukuku³ noktasında yoğunlaşmaktadır. Genelde vesika, bir arada yaşam, diyalog ve uzlaşma açılarından değerlendirmeye tabi tutulmuş ancak kendisinden sonra her geçen gün şekillenen zimmet uygulamasına temel oluşturması açısından inceleme konusu olmamıştır. Medine'deki gayr-i müslimlere yönelik zimmet amacıyla hazırlanmamakla birlikte, gerek ashap tarafından kullanılan ifadelerden⁴ gerekse sonraki dönemlerde yapılan zimmet anlaşmalarında yer alan benzer esaslardan hareketle, vesikanın zimmete esas teşkil eden bir düzenleme olduğunu tespit etmek de pekâlâ mümkündür.

1. HİCRET VE İSLÂM DEVLETİ'NİN ŞEKİLLENİŞİ

Hz. Muhammed, Mekke'de süren on üç yıllık tebliğ süreci⁵ esnasında farklılaşmaya hayat hakkı dahi tanımayan şirk cephesinin tehdit ve baskıları nedeniyle Medine'ye hicret etmek zorunda kalmıştı.⁶ Ancak O'nu İslâm'ın doğduğu topraklardan uzaklaştıran ya da hicrete zorlayan neden, İslâm'ı Medine'de yaymak değildi. Zaten O, hicret etmeden Medine halkını kısmen İslâm'a kazandırmıştı. Onun amacı, kendisine ve müslüman topluluğa hayat hakkı tanımayan şirk egemenliğinden sıyrılıp İslâm'ı, Medine'den tüm insanlığa ulaştırmaktı. Bu nedenle Hz. Muhammed'in hicret kararını bir hedef değişimi değil bir yöntem ve mekân değişimi olarak değerlendirmek gerekir.⁷

Mekke'deki tebliğ sürecinde, Hz. Muhammed'in karşısında yarımadaadaki şirk anlayışının önderleri varken Medine'de bulunduğu esnada bu kez çevresinde müşrik topluluk yanında Ehl-i Kitap mensuplarından kitlesel oranda ya-

→ →

de yer alıp almadığıdır. Kaldı ki vesikada, muhataba yönelik zimmet kavramının kullanılmaması olması egemenlik ve bağlayıcılık amacından uzak kalındığı anlamına gelmez. Hatta zimmet kavramı kullanılmasına rağmen egemenliğin hedeflenmediği durumlardan bile bahsedilebilir. Örneğin Hz. Muhammed, Medine çevresindeki kabilelerle yaptığı ahitlerde zimmet ifadesini kullanmış olup bunlarda sadece saldırmazlık ve stratejik ortaklık hedeflemiştir. Bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, II/175, 182; Hamidullah, Muhammed (ö. 1423/2002), *Mecmuatu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye*, Beyrut 1985, s. 268.

² Özkan, Mustafa, *Medine Vesikası*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,) Ankara 2002; Dursun, Davut, *İslam'ın İlk Döneminde Siyasal Katılma*, İstanbul 1983; Atay, Hüseyin, *İslam'ın Siyasal Oluşumu*, İstanbul 1999; Baş, Eyüp, *İslam'ın İlk Döneminde Müslüman Yahudi İlişkileri*, İstanbul 2004; Atçeken, İsmail Hakkı, *Hz. Peygamber'in Yahudilerle Münasebetleri*, İstanbul 1996; Sönmez, Abidin, *Resulullah'ın Diplomatik Münasebetleri*, İstanbul 1984; Bulaç Ali, *Medine Vesikası ve Yeni Bir Toplum Projesi*, İstanbul 2004, eserleri bu alanda hazırlanmış başlıca örneklerdendir. Ancak sadece Medine devrini değil tüm sireti konu edinen Hamidullah'ın *İslam Peygamberi* adlı eseri (bkz. Hamidullah, Muhammed (ö. 1423/2002), *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, İstanbul 2011) vesikayı maddeleştirerek incelemesi ve bağlamına dair yaptığı tespitler itibarıyla hayli önemli bir çalışmadır.

³ Bostancı, Ahmet, *İslâm Hukukunda Gayr-i Müslimler*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1999.

⁴ Gerçekleşen sürgün ve infazlara rağmen isyana yeltenmediği için yaşamını sürdürmesine izin verilen Medineli Yahudiler anlaşmalı olarak hayatlarına devam etmiştir. Ayrıca Vakıdî Hayber gazvesi hazırlıkları esnasında Müslümanlara düşmanın gücüyle korku salmaya çalışan Yahudiye, İbn Ebi Hadred'in "Allah'ın düşmanları, bizi düşmanlarımızla mı korkutuyorsun, hâlbuki sen bizim zimmet ve emanımız altındasın..." dediğini nakleder. Bkz. Vakıdî Ebû Abdullah, Muhammed b. Ömer b. Vakıdî (ö. 207/822), *Kitabu'l-Meğâzi*, (thk. Marsden Jones) I-III, Beyrut 1984, II/ 635.

⁵ İbn Hişâm, *Sîre*, II/ 240.

⁶ İbn Hişâm, *Sîre*, II/ 110.

⁷ Bkz. Habib, Kemal Said, *el-Ekalliyât ve's-Siyaset fi'l-Hibrati'l-İslâmiyye*, Kahire 2002, s. 93.

hudi ve az da olsa hıristiyan mevcuttu.⁸ Mevcut dini çeşitliliğe rağmen burada hâkimiyet, din üzerinden değil de kabilevî yapı üzerinden sürdürülmeye çalışılıyordu.⁹ Müşrik toplumun baskısı nedeniyle Medine'ye hicret eden Hz. Muhammed, burada da müşriklerle aynı ortamı paylaşmaktaydı. Fakat buradaki müşrikler, müslümanlara karşı Mekke'deki dindaşlarının benzeri bir muhalefette bulunmadıkları gibi, vesikada taraf olarak bile kabul edilmişlerdi. Zaten Mekke'deki durumun aksine Medine'de müşrik muhalefetinin olmaması olağandı. Çünkü kabile yapısı göz önüne alındığında liderlik unsuru devreye girmektedir. Mekke'de, liderlerinin tercihlerine binaen kabilevi bir muhalefet varken Medine'de ise tam tersi bir durum söz konusuydu.¹⁰

2. MEDİNE'NİN SİYASÎ YAPISI

Yahudi ve müşrikler¹¹ açısından Medine haricinde siyasi rakip veya ezeli düşman varlığı söz konusu değilken, müslümanlar Orta Arabistan'ın güçlü burjuvazisi ve müşrik odağının tehdidi altındaydılar. Bu nedenle Müslümanların hem Medine içine hem de Medine dışına yönelik çok yönlü strateji geliştirme zorunlulukları ortadaydı. Hz. Muhammed, henüz Mekke'de dini bir önder pozisyonunda iken Medine'de dini işleri idare etmeleri için kabilelerden temsilciler seçme yoluna gitmiştir.¹² Hicretten önce Müslümanlar arasında dini aidiyet üzerinden bir yapılanmaya giden Hz. Muhammed, Medine'ye geldiğinde ilk etapta kendine inananlar açısından sadece dini bir lider konumundaydı. Ancak Medine'nin dini ve etnik kozmopolit yapısı nedeniyle tüm farklılıkları kuşatacak bir otoriteye ihtiyaç vardı ve Hz. Muhammed, burada artık sırf dini bir rehber olarak kalamazdı.¹³ Hz. Muhammed, Medine toplumunu, tabanda Medinelilik, tavanda ise kendi otoritesinin esas alındığı bir devlet çatısı altında birleştirmek istiyordu. Bu amaç doğrultusunda asgari müştereklerin belirlenmesi, idari anlamda esasların konulması, içte birlik, dışta ise Medinelilik paydasıyla çelişmeme şartıyla, siyasi anlamda dost-düşman saptaması yapılmalıydı.

Değişik dinlere tabi insanların bir arada yaşama şartlarının oluşturulması için siyasal bir şemsiye altında; hukuki, askeri, sosyal vs. açılardan bir teşkilatlanmaya gitme zarureti vardı. Medine'de her ne kadar İslâm'dan önce Arap ve yahudi varlığı mevcut olsa da bunlar kendi içinde yeknesak bir duruştan uzak-

⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 163-164.

⁹ Peters, F. E., *Muhammad and The Origins Of Islam*, Usa 1994, s. 193-194.

¹⁰ İbn Hişam, *Sîre*, II/ 78-79.

¹¹ Ebû Ubeyd, "Hiç bir Müşrik bir Kureşlinin malını himaye edemez." maddesindeki "müşrik" ifadeyle Yahudilerin kastedildiği görüşündedir. Bkz. Ebû Ubeyd, el-Kasım b. Sellâm (ö. 224/838), *Kıtabu'l Emvâl*, (thk. Muhammed Hamid Fık), 1353 (b.y.y.), s. 205; Zaten hukuki tartışmalardan birisi de müşrik kavramı ve kapsamı konusundadır. İslâm hukukçularının bu ve benzeri rivayetler sebebiyle yaptıkları tartışmalar ve akidevi açıdan yahudi ve hıristiyan kültüründeki değişim ve dönüşümler nedeniyle müşrik ve gayr-ı müslim kapsamı net değildir. Bu konuda bkz. Ebû Süleyman, A. Ahmed, *İslâm'ın Uluslararası İlişkiler Kuramı*, (çev. Fehmi Kuru), İstanbul 1985, s. 40.

¹² İbn Hişam, *Sîre*, II/ 85-87; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 169.

¹³ Kapor, Mehmet Ali, "Hz. Peygamber'in Müşriklerle Yaptığı Bazı Antlaşmalar", *SÜİFD*, Konya 1986, Sayı: 2, s. 301.

tı.¹⁴ Medine’de henüz bir ümmet (dini anlamda) oluşturma aşamasında olan Hz. Muhammed’in hemen yanı başında kadim bir inanç geçmişi ve sayısal üstünlüğüne rağmen mevcutta siyasi bir egemenlik konumu olmayan yahudiler mevcuttu.¹⁵ Hatta buradaki Yahudi varlığı kabile kavramıyla ifade edilebilirdi.¹⁶ Çünkü her ne kadar bu kabileleri ifade için topluca Yahudi kavramı kullanılsa da aralarında yerleşim, maddi hayat, sosyal roller¹⁷ ve Medine özelinde, farklı kabilelerle yaptıkları ittifaklar sebebiyle bütünlük bulunmuyordu.¹⁸

3. MEDİNE’NİN DİNİ YAPISI

Medine’de bulunan Evs ve Hazrec kabileleri, Orta Arabistan’ın şirk inancını benimsemiş olup halen daha bu inanç üzere yaşayan mensupları bulunmaktaydı. Hatta yarımadanın en meşhur putlarından birisi olan Menat¹⁹ Mekke ve Medine arasında bulunmakta olup en büyük saygıyı Evs-Hazrec kabilelerinden görmekteydi. Medineli müşrikler de hac ibadeti için Mekke’ye giderler, ancak tıraşlarını Menat’ın huzurunda olduktan sonra hac ibadetini tamamlanmış sayarlardı.²⁰ Bölgede ve tüm yarımadaadaki müşrikler için önemli bir yeri olan Menat putunu Mekke fethine çıkılırken Hz. Peygamber, Hz. Ali’ye kırdırıştır.²¹ Böylece şirkin Medine ile anılmasının da önünü kesmiştir.

Yahudiler ise çevrelerindeki müşrik Arap kabilelerine nazaran akide, refah, zanaat ve şehir kültürü açılarından daha nitelikli bir hayat yaşamaktaydılar. Müşrik Araplar yahudiliği benimsememekle birlikte, yahudilerin dini kültürlerini takdir ediyorlardı.²² Medineli müşrik Arapların Yahudilere kültürel açıdan besledikleri hayranlık, İslam’ın gücünün giderek artmasıyla Müslümanlara yönelmiştir. Ancak yahudilerin konumlarını kaybetme endişesi²³ ve müslümanların giderek güç kazanmaları durumu, Medine’de zamanla hem Yahudi hem de müşriklerden, çift yönlü siyaset izleyen bir gürhunun oluşmasına sebebiyet vermiştir.²⁴ Bu kesim olaylara pragmatist bir pencereden baktıkları için amaçlarını gerçekleştirebilme adına her politikayı denemekteydi.²⁵

¹⁴ el-Alî *Devletu’r-Resûl*, s. 105.

¹⁵ Ali, *el-Mufasssal*, VI/ 519.

¹⁶ el-Alî *Devletu’r-Resûl*, s. 185.

¹⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 489–490; Benî Nadir’in diyet uygulamalarında üstünlük taslamasını Benî Kureyza, hakem olarak kabul edilen Hz. Muhammed’e taşımış ve uygulamada eşitlik talep etmiştir. Bkz. Ali, Cevad, *el-Mufasssal fî Târihi’l-Arab Kable’l-İslâm*, I-X, (b.y.y.) 1993, VI/ 534.

¹⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 175; Peters, Muhammad, s. 193.

¹⁹ Bu putun adı Kur’an-ı Kerim’de de geçmektedir. Bkz. Necm Suresi, 53/20.

²⁰ İbnu’l-Kelbî, Ebû’l-Munzir Hişam b. Muhammed b. es-Saib (ö. 204/819), *Kitâbu’l-Esnâm*, (thk. Ahmed Zeki Paşa), Kahire 1924, s. 14.

²¹ İbnu’l-Kelbî, *Kitâbu’l-Esnâm*, s. 15.

²² Bkz. Ebû Davud, Cihad 2682.

²³ Hasan, İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi (Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal)*, (I-VII), (çev. İsmail Yiğit- Sadreddin Gümüş), İstanbul 1991, I/ 176.

²⁴ Bkz. İbn Hişam, *Sîre*, I, 177; Evs ve Hazrec’ten olan münafıkların isimleri ve bunların nifak faaliyetleri hususunda bkz. Belâzurî, *Ensâbu’l-Eşrâf*, I/ 275–283; “Benî Kaynuka vakasında şefaathilik için direnen, Nadir vakasında ise savaş için yardım gönderceği vaadinde bulunan Abdullah b. Übey, ne Yahudilik ne Müslümanlık ne de kavmi dini üzere olmayan lider bir şahıstı.” Bkz. Vakıdî, *Meğâzî*, I/ 369, 383.

²⁵ Wellhausen, münafık yapılanmanın, Bedirle güçlenen müslümanların bizzat takip ettikleri şedit → →

Medine'deki Hıristiyan varlığı ise ne nicelik ne de nitelik açısından güçlü bir durumdaydı.²⁶ Fakat Yahudi varlığına ek olarak şirk inancının karşısında duran, putları reddeden bir Hıristiyan azınlığın burada mevcut olması, şehrin tevhit anlayışından haberdar olması yönüyle hayli önemlidir.²⁷

Bu aşamada Müslümanlar; içte müşrik, yahudi, hıristiyan ve münafıklarla siyasi ve sosyo-kültürel bir birliklilik içinde olmak durumundaydı. Müslümanlar, genel olarak Medine'de her zümre ile bir noktada birleşip bir noktada ayrışma içindeydiler. Şöyle ki; etnik olarak müşrik vatandaşlarla aynı iken, inançta zıt;²⁸ dîni paydada²⁹ yahudi ve hıristiyanlarla aynı iken,³⁰ ırk bazında³¹ ve inanç istikametinde farklı;³² hariçteki Arap kabileleri ile de (kendilerinin en büyük düşmanı olan Mekkelilerle ise akraba) etnik açıdan aynı, fakat inanç olarak ciddi bir muhaliflik durumu söz konusuydu.

4. GAYR-İ MÜSLİM YAKLAŞIMINDA VAHYİN ROLÜ

Hz. Muhammed'in gerek Mekke gerekse Medine hayatında aldığı tüm kararlarda vahyin rolü yadsınamaz önem taşır. Vahyin bitişi ile ömrünün kifayeti paralelliği dikkate alındığında bu daha açık görülür. Medine Yahudilerine yönelik olarak Kur'an-ı Kerim'de yer alan ifadeler gidişat hakkında bize hayli önemli bilgiler sunmaktadır.³³ Hz. Muhammed, müşriklerle mücadelesinde onların

→ →
politika nedeniyle oluştuğunu öne sürer. Bkz. Wellhausen, Julius, *Arap Devleti ve Sukûtu*, Ankara 1963, 8. Ancak müslümanların, Bedir'den sonra Benî Kaynuka'nın meydan okumalarına muhatap olmaları, hala daha bir tehdit unsuru olmadıkları anlamına gelir.

²⁶ el-Alî, *Devletu'r-Resûl*, s. 34-35.

²⁷ Wellhausen, *Arap Devleti Ve Sukûtu*, s. 3.

²⁸ Bkz. Kâfirûn Suresi 109/1-6.

²⁹ Tevhit zincirinin son halkası İslam, diğer semavi dinlere çağırda bulunurken buluşma noktası olarak da 'aramızdaki ortak kelime' ifadesini kullanır. Bkz. Âl-i İmrân Suresi 3/64.

³⁰ Hem Hıristiyanlar hem de Yahudiler İbrahimî din olma konusunda muhaliflerine üstünlük kurmaya çalışırken Kur'an-ı Kerim "İbrahim, ne Yahudi idi, ne de Hıristiyandı. Fakat O, hanif -Allah'ı bir tanıyan, hakka yönelen- bir müslümandı. Allah'a ortak koşanlardan da değildi" demektedir. Bkz. Ali İmran 3/67. İslâm, Hz. İbrahim'i ayrıştırıcı değil bütünlleştirici olarak görür. Diğer kitabi dinlere yönelik tavrında da bunu bir ortak nokta olarak kullanır. ("Yahudiler 'Yahudi olun' ve Hıristiyanlar da 'Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız' dediler. De ki: "Hayır, hakka yönelen İbrahim'in dinine uyarız. O, Allah'a ortak koşanlardan değildi." Bkz. Bakara Suresi 2/135); Ayrıca Hz. Muhammed'in, Hz. İbrahim'in dini üzere olduğu yönündeki cevabı için bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, II/ 201.

³¹ Hicaz Yahudilerinin buraya dışarıdan göç edip gelmeleri hususunda bkz. Semhûdî Nureddin Ali b. Ahmed (ö. 911/1505), *Vefâu'l-Vefâ Biahbari Dâri'l-Mustafa* (I-III), (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Beyrut 1984, I/ 160; el-Carim, Muhammed Numan, *Edyânu'l Arab fi'l-Cahiliyye*, Mısır 1923, s. 200-201; Şiblî, cengâverlikleri ve Arap isimleri taşımaları noktalarından hareketle Medine Yahudilerinin aslen Arap olduğunu öne sürer. Bkz. Şiblî, Nûmanî, *Asr-ı Saâdet, (İslam Tarihi)*, (I-IV), (çev. Ömer Rıza Doğru), İstanbul 1977, I/ 213.

³² İbn Hişâm "Peygamberimiz Medine'de Ehl-i Kitap'tan olan Yahudileri İslâm'a davet ve teşvik edip Allah'ın azabı ve cezası ile uyarırken Rafi b. Harice ve Malik b. Avf: Bilakis biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye tabi oluruz, onlar bizden daha hayırlıydı." dediklerini nakleder. İbn Hişâm "Onlara Allah'ın indirdiğine tabi olun dendiğinde, bilakis babalarımızın üzerinde bulunduğu şeye tabi oluruz derler. Peki ya babaları bir şey bilmez ve doğru yolda değilseniz" (bkz. Kur'an-ı Kerim 2/170) ayetinin bu söz üzerine indiğini aktarır. Bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, II/ 200-201. Keza Sellâm b. Mişkem önderliğinde Hz. peygambere gelen Yahudiler "Sana nasıl tabi olalım ki, kiblemizi terk ettin ve Uzeyr'in Allah'ın oğlu olduğuna inanmıyorsun? dediklerinde "Yahudiler Uzeyr Allah'ın oğludur, Hıristiyanlar ise Mesih Allah'ın oğludur dediler, bu onların ağızlarıyla söyledikleri (gerçeği yansıtmayan) sözleridir. Onların bu sözleri daha önce inkâr etmiş kimselerin söylediklerine benziyor. Allah onları kahretsin, nasıl da haktan çevriliyorlar." (bkz. Tevbe Suresi 9/30) ayetinin indiğini söyler. Bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, II/ 219.

³³ Mekki ayetlere nazaran Medeni ayetlerde Yahudilere karşı kinama ve eleştiriler mevcuttur. Bkz.

maddi- manevî açıdan kerih ve menfaat dolu hayatlarına dair vahiyden önce de sonra da tepki gösterirken,³⁴ yahudilerin hali, mazisi ve gelecek durumları hakkında bizzat vahiyden bilgi ve destek alarak tavır belirlemiştir.³⁵ Kur'an-ı Kerim, Medine'de meskûn olan gayr-i müslim bütünün, Yahudi kesimine ilişkin ilahi tespitler ve esaslardan bahsetse de bunlar, genel nitelikli olup mücadeleye adeta bölgedeki en kadim inançla başladığı izlenimini vermektedir. Yani her ne kadar ilk mücadele müşrik topluluğa karşı verilmiş olsa da, gerek şirkin gayr-i müslim bütünün dışında tutulması,³⁶ gerekse de şirk anlayışının temelsizliği sebebiyle bu mücadele Yahudi kültürü ve mensuplarına karşı verilen mücadele kadar köklü bir mücadele değildir.

5. MEDİNE ŞEHİR DEVLETİNİN OLUŞUMU

Hz. Muhammed, Medine'ye geldiğinde İslâm'ı yayma faaliyetini daha da hızlandırdı. Bu yöndeki başarısı, kendilerini vahye muhatap yegâne toplum olarak lanse eden³⁷ ve bu nedenle dini ve kültürel üstünlük taslayan Yahudilerin zoruna gitmekteydi.³⁸ Yahudilerin bu kıskançlığına karşın Hz. Muhammed'in Medine'de birliktelik içinde hareket etme isteği, siyasal bütünleşme yolunda yegâne etken olmuştur.³⁹ Şüphesiz Hz. Muhammed, İslâm toplumunun lideri olarak öncelikle ilahi ilkelerin çevresinde yaşanmasına zemin hazırlamak ve mesajlarını tüm imkânları seferber ederek, her fert ve topluluğa yaymak amacıyla hareket etmekteydi. Onun oluşturmaya çalıştığı toplumsal konsensüs,⁴⁰ Medine'ye bozgun için ya da farklı inanç mensuplarının hayat hakkına son vermek için gelmediğinin bir ifadesidir. Zaten Medine, siyasi ve sosyal açıdan bir bütünlük arz etmemekteydi.⁴¹

Hz. Muhammed, İslâm'ı yayma konusunda karşısına çıkan ilk düşman cephe olan müşriklere yönelik olarak Medine döneminin ilk gününden itibaren tedbirler almaya başlamıştır. Sadece müslümanları bağlayıcı nitelikte olan tedbirlerin ilki, Medine'nin şehir kimliği açısından İslâmî bir niteliğe büründürülmesidir. Bunun yolu da şüphesiz burada yapılan Mescid-i Nebî'dir. Çünkü şehirdeki müşrik ve Yahudi varlığına rağmen, şehir dışında var olan Mekke nüfuzu, diğer şehirler kadar hatta daha da fazla bir şekilde Medine'de varlığını hissettirmekteydi.⁴² Hz. Peygamber'in ivedi çalışmaları, Medine'nin kısa sürede bir şehir

→ →

Ali, Cevad, *el-Mufasssal*, VI/ 453.

³⁴ Bkz. Hasan, İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, I/ 102.

³⁵ Yahudilere (özellikle Medine Yahudileri) dair yegâne bilgi kaynağı, Kur'an-ı Kerim'dir. Bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 462.

³⁶ Fayda, Mustafa, "İslâm'ın İlk Dönemlerinde Gayr-ı Müslimler", *Kubbealtı Akademik Mecmuası*, İstanbul 1984, Sayı: 1, s. 20-21.

³⁷ Bkz. Cum'a Suresi 62/6.

³⁸ İbn Hişam, *Sîre*, I, 160; İbn Kesrî, Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer (ö. 774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (I-XXI), (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki), Cize 1997, IV/ 554; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 138; Hasan, I/ 177-178.

³⁹ Mühenna, Muhammed Nâsir, *el-Futûhâtü'l-İslâmiyye ve Alâkatu's Siyasiyye fî Asya*, İskenderiye 1990, s. 23.

⁴⁰ Ebû Ubeyd, s. 125, 202.

⁴¹ Habib, *el-Ekalliyât*, s. 94.

⁴² Hamidullah, Muhammed, "Hicretten Sonra Medine'de Hz. Peygamberin Davranışlarındaki Hoşgö-

devleti halini almasında oldukça önem arz etmekteydi. Bunlardan sınır tespiti,⁴³ ve Müslümanlar arasında uhuvvet anlaşması,⁴⁴ onun Müslümanlık ortak paydasında, Mekke tehdidine karşı attığı önemli bir adımdı.⁴⁵

Medine'de siyasi bir birlik oluşturma çabası içinde olan müslümanların, herkesi kuşatacak şekilde henüz tam anlamıyla bir devlet aşamasına gelmiş oldukları söylenemez. Ancak onları bir kabile statüsünde değerlendirmek de doğru olmaz. Çünkü içlerinde farklı kabilelerden olup birbirlerini mirastan pay alacak kadar inanç açısından kardeş addeden⁴⁶ Ensar-Muhacirün mensupları ve yine, tüm üyelerinin Müslüman olmadığı Evs-Hazreç'ten müteşekkil bir birlik-telik vardır. Bu durumda ilk etapta yapılan nüfus sayımı,⁴⁷ sınır tespiti,⁴⁸ harem ilanı⁴⁹ ve mescit inşası⁵⁰ gibi çalışmalar Müslümanların bir devlet kurma aşamasında olduklarını gösterir.

İslâm dini, Mekke ve Medine'de toplumsal etkileşimlerin bir ürünü olması; bilakis ferdi ve toplumu şekillendiren bir güç olmuştur. Kendisini diğer din anlayışlarından farklı kılan bir yanı da budur. Bu nedenle Mekke'de fert (çünkü Müslümanlar bir inanç topluluğu niteliğindedir.), Medine'de ise sosyal yapı (burada Müslümanlar devletin temelini atmaktaydılar) üzerinde sıra dışı değişiklikler oluşturmuştur.⁵¹ Dinleri uğruna Mekke'den sürülen Müslümanların, Medine'de farklı din taraftarlarıyla bu bakış açısı sebebiyle siyasi nitelikli bir ümmet oluşturmaları mümkün olabilmıştır.

→ →

rü", (çev. Mustafa Aşkar), *Diyanet İlimi Dergi*, Ankara 1995, Sayı: 11/1, s. 4; Zaten Akabe biatlarından haberdar olan Kureyş ilk andan itibaren Ensar'a tehditler savurmaya başlamıştı. Bkz. İbn Hişam, *Sire*, II/ 90.

⁴³ Belâzurî Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir (279/895), *Futûhu'l-Buldân*, (thk. Ridvan Muhammed Ridvan), Kahire 1932, s. 21; Medine şehrinde sınır tespitinin bir amacı, şehri harem olarak ilan etmek, diğer amacı da site devleti oluşumudur. Bkz. Umarî Akram Diya, *Madinan Society at The Time Of The Prophet*, (çev. Hudâ Khattab), Usa 1991, I/ 110.

⁴⁴ İbn Hişam, *Sire*, II/ 150-153; Belâzurî *Ensâb*, I/ 270-271; İbnü'l Cevzî muahat faaliyetinde aralarında kardeşlik ilan edilenleri tek tek sıralar. Bkz. İbnü'l Cevzî, Ebû'l Ferəc Cemaeddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (ö. 597/1200), *el-Muntazam fi Târihi'l- Mulûk ve'l-Umem*, I-XVIII, (thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Mustafa Abdulkadir Ata, tsh. Nuaym Zerzevîr), Beyrut 1995, III/ 70-71; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 159-161; Umarî I/ 115; Ancak Umarî vesikayı iki aşamalı olarak değerlendirir ve ilkinin Yahudiler, ikincisinin ise Ensar-Muhacirun kardeşliği ile ilgili olduğunu söyler. Bkz. Umarî *Madinan Society*, I/ 111.

⁴⁵ Bu bağlamda vesikanın bir savaş sözleşmesi olarak değerlendirilmesi ile ilgili bkz. Cabirî Muhammed Abid, *Arap-İslâm Siyasal Aklı*, (çev. Vecdi Akyüz), İstanbul 2001, s. 122.

⁴⁶ Habib, *el-Ekalliyât*, s. 95.

⁴⁷ Hamidullah, *Vesâik*, s. 65; Nüfus sayımının yapıldığı tarihi ve nedenleri hususunda farklı rivayet ve fikirler var olsa da Tayyip Okîç başlıca nedeni askeri bir hazırlık olarak görür. Hamidullah'ın, sayımın hicri I. yılda yapıldığına dair tespitini bir kenara koyacak olursak Uhud, Hendek ve Hudeybiye anlarında yapıldığına dair rivayetler Okîç'in hedefe dair tespitine uygun düşmektedir. Bkz. Okîç, Mustafa Tayyip, "İslâmîyet'te İlk Nüfus Sayımı", *AÜİFD*, Ankara 1958-1959, Sayı: 7, s. 15.

⁴⁸ Hamidullah, *Vesâik*, s. 65.

⁴⁹ İbn Hişam, *Sire*, II/ 149; Ebû Ubeyd, *Emval*, 204; Hamidullah, *Vesâik*, s. 59-64; Umarî *Madinan Society*, I/ 110.

⁵⁰ Semhûdî *Vefâu'l-Vefâ*, I/ 320-321; Habib, *el-Ekalliyât*, s. 95; Bostancı, *İslâm Hukukunda Gayri-Müslimler*, s. 9-10; Mescidin çok fonksiyonlu oluşu ile ilgili Bkz. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Müesseselerine Giriş*, (çev. İhsan Süreyya Sırma), İstanbul 1984, s. 74; Münir Gadban, Mescid-i Nebî'nin Kureyş'e karşı var oluşu açısından bir zafer, Medine açısından ise tevhidin ilanı olarak değerlendirir. Bkz. Gadban, Muhammed Münir, *Fikhu's-Sireti'n-Nebeviyye*, (b.y.y.), 1997, s. 232.

⁵¹ Aydın, Mustafa, *İslâm Toplumunun Şekillenışı*, İstanbul 1991, s. 283.

6. MEDİNE VESİKASI'NIN İMZALANMA ZAMANI

Medine Vesikası'nın imzalanma zamanının tespiti, müslümanların bir arada yaşama amacıyla mı, yoksa şartların bir getirisi sonucunda mı böyle bir girişimde bulduklarının anlaşılması açısından hayli önemlidir. Medine bütününde gerek alenen gerekse zimnen antlaşmada imzası olan kabileleri bütünleştiren ve bağlayan vesikanın kabulü ve kabul zamanı konusunda birbirine zıt rivayetler mevcuttur.⁵² Bu zıtlıklardan biri de, yahudi cephe açısından vesikayı kabulün, müslümanların siyasi ve caydırıcı bir güç olmasının ardından gerçekleşip gerçekleşmediğidir.⁵³ Burada eşik olarak görülen zaman, Müslümanların azılı düşmanları olan Kureyş müşriklerine karşı kazandıkları Bedir zaferidir. Vesika, Yahudilerce Bedir zaferi ardından imzalanmış olsa bile, buna neden olarak Müslümanların baskısı değil, bizzat Yahudilerin beklentilerinin boşa çıkması ve bekle-gör politikası görülmelidir.⁵⁴ Ancak Bedir savaşını vesikayı imzalamada caydırıcı bir etki olarak görmek pek yerinde olmasa gerekir. Çünkü Yahudiler ve özellikle Kaynukaoğullarının tacize varan meydan okumaları⁵⁵ ve zamanla bu faaliyetlerin kan dökmeye kadar varması,⁵⁶ Nadiroğullarından Ka'b b. Eşref'in Mekke'ye giderek⁵⁷ Hz. Muhammed'e hakaretimiz şiirler serdetmesi, Bedir'den sonra gerçekleşen ve onların, Bedir zaferine binaen korkarak bir anlaşma yapmayacaklarını ispat eden birkaç örnektir. Şüphesiz bu zafer onlarda şok etkisi yaratmakla birlikte bu esnada bir anlaşmaya imza atmak, onların hem zaferi desteklemesi hem de Müslümanların gücünü takviyesi anlamına gelebilirdi.⁵⁸ Ancak, Bedir'in sağladığı siyasi gücün artarak devam edeceği endişeleri, yahudilerin düşmanlıklarını kamçılıdığı muhakkaktır.

⁵² İbn Hişam, vesikaya dair bir tarih vermez. Belâzurî vesikanın Medine'ye hicret edildiğinde imzalandığını söyler. Bkz. Belâzurî *Ensab*, I/ 286; Ebû Ubeyd, vesikanın hicretten hemen sonra, henüz İslam siyasi bir güç haline gelmeden ve cizye emrinden önce yapıldığını söyler. Bkz. Ebû Ubeyd, el-Kasım b. Sellâm (ö. 224/838), *Kitabu'l-Emvâl*, (thk. Muhammed Hamid Fıkı), (b.y.y.) 1353, s. 207; Ancak Ebû Ubeyd'in cizye tespiti, vesikanın Bedir'den önce ya da sonra imzalandığı tartışmasını tam anlamıyla çözmez. Çünkü cizye ayeti nüzulünden önce Yahudi kabileleri Medine'den sürgün edilmişlerdir.

⁵³ Umarî *Madinan Society*, I/ 102-106.

⁵⁴ "Yahudiler Bedir öncesinde kutlama, sonrasında ise haset içindeydiler." Bkz. Habib, *el-Ekalliyât*, s. 107; Hamidullah, Müslümanların elini güçlendirebileceği korkusuyla Yahudilerin, Bedir'den önce böyle bir antlaşmaya imza atmalarının imkânsız olduğunu ve antlaşmada geçen 'Allah'ın Resûlü Muhammed' ibaresinin ise zaman olarak Bedir etkisi ve psikolojisi ile izah edilebileceği kanaatinde. Bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 173. Hamidullah ayrıca Bedir savaşına kadar Muhacirler içinden Mekkeli müşriklerin mallarına yönelik himaye girişimleri olduğunu, dolayısıyla da bu tür girişimlere Bedir'den sonra vesika ile set çekilmiş olabileceğini düşünür. Bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 176.

⁵⁵ İbn Hibbân, Ebû Hatim Muhammed b. Ahmed et-Temîni, (ö. 354/965), *es-Siretu'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, (thk. Seyyid Aziz Beg), Beyrut 1987, s. 210.

⁵⁶ Benî Kaynuka'nın satışmaları için Bkz. Habib, *el-Ekalliyât*, s. 107-108.

⁵⁷ Vakıdî *Meğazi*, I/185; Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir (ö. 310/932), *Târihu't-Taberî, Tarihu'r-Rusûl ve'l-Mulûk*, (I-XI), (thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim), Kahire (t.y.), II/ 488.

⁵⁸ Hamidullah ise bunun aksini söylemektedir. O'na göre hicretin hemen ardından böyle bir vesikaya Yahudilerin imza koyması ve başta Hz. Muhammed'in dini konumunu kabul etme yanında (mad. 42,47) müslümanlar lehine olacak bir takım esasların kabulü de demek oluyordu ki bunların ancak yaşamış oldukları büyük şok ya da korku ile olabileceğini öne sürer. Ayrıca o, Ka'b b. Eşref gibi bir kişiliğin öldürülmesinin de bunda etkisi olduğu kanaatinde. Bkz. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, s. 173.

İlk müelliflerden sadece Ebû Ubeyd, vesikanın zamanı hususunda yorumlamada bulunur.⁵⁹ Son dönem İslam tarihçilerinden Hamidullah, hicretin hemen ardından bu şartlarda bir sözleşmeye Yahudilerin imza atmasını kuşkuyla karşılar ve o, Medine'de farklı zamanlarda farklı iki anlaşmanın kaleme alındığı tezi ni dile getirir.⁶⁰ Umarî de vesikanın iki aşamalı bir faaliyet olduğu kanaatinde dir.⁶¹ Ancak Bedir'den önce veya sonra imzalanırsa da böyle bir anlaşmanın var olduğu kesindir.⁶²

7. MEDİNE VESİKASI'NIN İMZALANMA NEDENLERİ

Vesikanın imzalanmasında siyasi-sosyal açıdan birçok etken rol oynamıştır. Bu hususta hem Müslümanlar hem de Yahudiler açısından farklı nedenler ileri sürülmektedir. Müslümanlar açısından, dışarıda var olan Kureyş nüfuzu ve baskısı, Medine içinde bile kendini hissettirmekteydi.⁶³ Bunun yanında Medinelî Yahudilerin kendi aralarındaki kabilevi ayrışmalarının Evs-Hazrec'te de kabileciliği körüklemesi, siyasi bölünmüşlüğe neden olmaktaydı. Mekke'deki yaşanmışlıklardan hareketle İslam'ın yayılması için siyasi bir zeminin ve istikrar ortamının gerekliliği ortadaydı. Bunların yanında müslümanların, Ehl-i Kitab'ın Yahudi zümresiyle aynı antlaşmaya imza atma gereğini Kur'an'ın "...ortak kelime..."⁶⁴ çağrısına karşın sebep-sonuç ilişkisini dikkate almadan pragmatist bir yaklaşım olarak bile değerlendirenler olmuştur.⁶⁵ Ancak Medine'de sadece Müslüman ve Yahudi varlığı değil, kabile antlaşmalarıyla birbirine bağlanan ve dolayısıyla bu vesikanın bağlayıcılığı altında olan müşrik ve Hristiyanların bulunduğu başka zümreler de vardı.⁶⁶ Kabul nedenleri açısından tartışma konusu yapılırsa bile, antlaşmayı; Müslümanların gelecek kuşakları için diğer din müntesipleriyle bir arada yaşama çabası olarak görmek yerinde bir tespit olacaktır. Medine'de hakem pozisyonunda bulunan Hz. Muhammed'in, dini konumu hususunda Yahudiler her ne kadar olumsuz fikir taşısalar da, etrafında kümelenmekte olan eski müttefikleri Evs-Hazrec'in siyasi gücünün caydırıcılığı ve putperest kültüre nazaran İslâm'da gördükleri esas ve uygulamalar⁶⁷ nedeniyle, onun siyasi konu-

⁵⁹ Bkz. Ebû Ubeyd, *Emval*, s. 207.

⁶⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 172.

⁶¹ Umarî Yahudilerle ilgili belgenin Medine'ye hicret akabinde, uhuvvetin ise Bedir'den sonra imzalanmasına karşın zamanla tarihçilerin bu iki antlaşmayı bir belgede topladıkları kanaatindedir. Bkz. Umarî, *Madinan Society*, I/ 111.

⁶² Bkz. Umarî, *Madinan Society*, I/ 102-106.

⁶³ Kureyş'in Müslümanlarla mücadeleye tutuşmaları için Yahudileri sıkıştırması hususunda bkz. Hamidullah, *Vesâik*, s. 66.

⁶⁴ Âl-i İmran Suresi 3/64.

⁶⁵ Örneğin; Peters, Hz. Muhammed'in yahudilerle kavgasının tek amacını Medine'den müteşekkil araziye dönük mücadele olduğu kanaatindedir. Bkz. Peters, F.E., *Muhammad and The Origins Of Islam*, Usa 1994, s. 194. Benzer iddialar için ayrıca bkz. Watt, W. Montgomery, *Muhammad: Prophet And Statesman*, London 1964, s. 130; Gabrieli, Francesco, *Muhammad And The Conquests Of Islam*, Newyork 1968, s. 64.

⁶⁶ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükûtu*, s.6; Kapar, M. Ali, "Hz. Peygamber Toplumunu Meydana Getiren Unsurlar", *SÜİFD*, Konya 2000, Sayı: 9, s. 14.

⁶⁷ Cevad Ali, "Yahudiler, müslümanlarda gördükleri tevhit esası, kendi dini hüküm ve kaidelerini yakınlıkları, putperestliği yok saymaları, aralarından çıkan nebiler nedeniyle İsrailoğulları'na yönelik övgüleri, kible ortaklığı, Yahudilere yönelik hoşgörüler ve yemeklerini helal kabul etmeleri,

munu kabullenme yolunu tutmuşlardır.⁶⁸ Medine'de ilk zamanda egemen durumda bulunan Yahudi kabileleri, zamanla bu konumu Arap kabilelere kapırtınca onlarla aralarında kabilevi anlaşmalar yapmışlardır. İşte bu kabilevi anlaşmalar da onların vesikaya katılmalarında büyük etkenlerdendir.⁶⁹

•8. MEDİNE VESİKASI'NIN İLKELERİ

Vesika; Müslümanlar, Yahudiler, müşrikler ve hepsini kuşatacak nitelikte temel ilkeler içermesi itibariyle birkaç başlık altında incelenmesi gereken bir faaliyettir.⁷⁰ Siyer,⁷¹ genel İslam tarihi⁷² ve emval kaynaklarında⁷³ tam metin olarak yer almaktadır. Hadis⁷⁴ ve tefsir⁷⁵ kaynaklarında ise vesikaya yönelik atıflar mevcut olmakla birlikte vesika bir bütün halinde ele alınmaz. Vesikanın güvenilirliği hakkında Batı'da⁷⁶ ve İslam Dünyası'nda⁷⁷ yakın dönemde yeni çalışmalar yapılmış olup bunlarda, genelde imzalanma zamanı, kaynakların kullandığı râvi zinciri ve vesikanın bölümlendirilmesine yönelik tespitlere yer verilmektedir. Bu çalışmalarda, ilk kaynaklarda vesikaya dair yer alan esaslar, maddeleştirilerek verilmektedir. Fakat biz burada vesikanın sadece Yahudi ve müşrikleri bağlayan maddelerini ilkeler halinde ele alıp, sonra da bu ilkelerin Hz. Muhammed'in zimmet uygulamalarına etkisini ve incelemeye çalışacağız.

→ →

İbrahim peygamberi Arabın atası olarak kabul edişleri, O'nun yolunu sahiplenmeleri kendilerine hoşgörü ve zimmetle yaklaşmaları gibi nedenlerden ötürü İslâm'ın Yesrib'de yayılmasının kendilerine bir zarar vermediğini düşünüyordular. Dolayısıyla dinlerini değiştirmek talebi olmadığı müddetçe kendilerine karşı dost ya da en azından tarafsız kalmakta ve onlarla siyasi akit yapmakta bir beis görmüyorlardı." yorumunu yapmaktadır. Bkz. Ali, Cevad, *el-Mufasssal*, VI/ 544.

⁶⁸ Gabrieli'ye göre, Yahudi kabileleri, Arap kabileleriyle antlaşmalı oldukları için vesikaya katıldılar. Bkz. Gabrieli, *Muhammad*, s. 65.

⁶⁹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 175.

⁷⁰ Mahdi, *Sîre*, s. 361-362.

⁷¹ İbn Hişam, *Sîre*, II, 147-150; İbn Seyyidinnâs, Ebû'l-Feth Muhammed b. Muhammed, (ö. 734) *Uyûnu'l-Eser fi Funûni'l-Megâzi ve's-Şemâil ve's-Siyer*, (I-II) (thk. Muhammed el-İd Hatravî, Muhyiddin Mustû, (t.y.), (b.y.y.), I/ 318-320.

⁷² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV/ 555-558.

⁷³ Ebû Ubeyd, *Emval*, 202-207; İbn Zenceveyh, *el-Hamîd*, *Kitabu'l-Emvâl*, I-II, (thk. Şakir Zîb Feyyaz el-Havâlide) Riyad 2007, I/ 393-398.

⁷⁴ Hadis kaynaklarında sadece Ensar-Muhacirün arasında yapılan ahitler bahsedilir. Bu hususta bkz. Beyhakî *Diyyat* 106; Ebû Davud, *Ferâiz* 2926; Müslim, *Fedâilu's-Sahâbe* 1960.

⁷⁵ Mûcahid, *Enfal Suresi* 56-58. ayetlerin tefsirinde anlaşmayı bozan Kureyza yahudilerinden bahsederken yapılan anlaşmaya da atıfta bulunur. Bkz. Ebû'l-Haccac, *el-Mekkî Mûcahid b. Cebr*, *Tefsîru Mûcahid*, Katar 1976, s. 266-267; Zemaşşerî, tefsirinde *Enfal* suresinde ahitlerle ilgili ayetler bağlamında hem Ka'b b. Eşref'in Mekke'ye gidip onlarla antlaşması hem de Benî Kureyza'nın Hendek'te müşriklere lojistik destek sağlamasının imzalanmış olan ahde vefasızlık olduğunu ifade eder. Bkz. Zemaşşerî, Ebû'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer, (ö. 538/1144) *el-Keşşâf an Hakâiki Çavamizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekavil fi Vucuhi't-Te'vîl*, I-II, Mısır 1307, I/ 380; Taberî, *Enfal suresi* 56-58. ayetler bağlamında Medine antlaşmasına atıfta bulunur. Bkz. Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Camiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, I-XVI, (thk. Mahmud Muhammed Şakir), Kahire 1958, XIV/ 21-26.

⁷⁶ Wellhausen vesikadan bir emirname olarak bahseder ve vesikanın Bedir savaşından önce oluşturulduğunu söyler. Bkz. Wellhausen, *Arap Devleti*, 6-7; Peters, *Muhammad*, s. 198-202; İtalyan müsteşrik Caetani ise vesikayı daha etraflı bir şekilde ele alır. O, vesikanın mevsukiyeti hususunda kesinlikle şüpheye yer olmadığına ısrar eder. Ayrıca içeriği, maddelerinin tek tek tahli ve nihayetinde de vesikadan çıkarılabilecek umumi esas ve kaideler üzerinde ayrıntılı bir şekilde durur. Bkz. Caetani, Leone, *İslâm Tarihi*, I-X, (çev. Hüseyin Cahid), İstanbul 1924, III/ 118-157.

⁷⁷ Geniş bilgi için bkz. Hamidullah, *Vesâik*, s. 57-64, *İslâm Peygamberi*, s. 177-182; Umarî, *Madinan Society*, I/ 107-110.

Vesikanın maddelerinde yer alan; ümmet olmak, kabilevi paydada diyet ve fidye bedeli ödemek, ortak düşman Kureyş ve müttefiklerini himayeden kaçınmak, sorunların nihai çözüm mercii olarak Allah ve Resulünü kabul etmek, ortak savunma, Hz. Muhammed'in izni üzere sefere çıkabilmek, Müslüman ve Yahudilerin dinlerinde hürriyet, Yesrib'in harem oluşunu kabullenme, din uğruna verilen mücadelelerin herkes için bağlayıcı olmaması, zalimin cezalandırılması ve mazlumun himayesinin zorunluluğu hususunda yekvücut olmak esasları, vesikayı kabullenen her kesim için bağlayıcı niteliktedir.⁷⁸

a. Egemenlik Açısından Medine Vesikası'nın İlkeleri

Medine Vesikası'nı, geneli bağlayıcı ilkeleri üzerinden değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda, müslüman hâkimiyetini daha rahat fark edebiliriz. Şöyle ki; vesikaya besmeleyle başlanmış olması, Medine'de meskûn olan ve sözleşmeye katılanların müslüman ve müminler üzerinden değerlendirildiği anlamını taşır. Fidy ve diyet esası, Medine'deki kabile varlığının bir alt kimlik olarak kabullenildiğini ifade eder. Sosyal güvence açısından kabilevi yapının gündemde tutulması aynı zamanda, hem var olandan hareket etme gereği hem de nesep unsurunun unutturulmaması açısından önemlidir. Kabile vurgusu müslüman olsun olmasın, ümmetin fertlerden değil de birliklerden oluştuğunun açık bir ifadesidir.⁷⁹ Burada devlet, bir anlamda kabile unsuru üzerinden şekillendirilse de kabile, yegâne kuşatıcı unsur değildi.⁸⁰ Çünkü siyasi ve hukuki sorunların nihai çözüm mercii olarak Allah ve Resulünün kabullenilmesi ise müslüman hâkimiyetini ifade eder. Ortak savunma ise, Medine vatandaşlığı anlamına gelmekte olup Mekke müşrikleri ve müttefiklerinin ortak düşman kabul edilmesi, Medineliliğin yegâne bağlayıcı esas olduğunu ortaya koyar.⁸¹

Vesika, içerdiği ilkelerle siyasi-sosyo-kültürel ve ekonomik yönleri şekillendiren bir çabanın ürünü olmuştur. Vesika ile oluşturulmaya çalışılan Medinelilik ruhu, yıllardır özeld Medine'de, genelde yarımada var olan kabilevi mücadeleyi sonlandırmayı,⁸² savunma ve saldırıda müşterek hareket kabulü, siyasi birlik anlayışını,⁸³ dini ritüelleri uygulama özgürlüğü, var olan duruma müdahil olmamayı, dini otonomluğu⁸⁴ ve kültürel bağımsızlığı hedefler.⁸⁵ Anlaşmada, müslüman ve yahudi toplulukların dinlerini özgürce yaşama ifadesi, diğer dinleri tanıma ve varlıklarına saygı duymada müslümanların duruşunu özetler. Ayrıca bir ilke olarak kabul edilen dini hürriyetin, kendi içinde hukuki hürriyeti barındırdığı

⁷⁸ İbn Hişâm, *Sîre*, II/ 147-150; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 177-182, Vesâik, s. 59-64; Umarî *Madinan Society*, I/ 107-110.

⁷⁹ Wellhausen, *Arap Devleti*, s. 6.

⁸⁰ Gadban, *Fıkhu's-Sîre*, s. 243.

⁸¹ Cabirî bu husustan hareketle vesikayı, bir savaş sözleşmesi olarak niteler. Bkz. el-Cabirî *Arap-İslâm Siyasal Aklı*, s. 122.

⁸² Khoduri, vesikayı, zayıf haldeki kabilevi bağların yeni bir üst yapı içinde eritilme çabası olarak görür. Bkz. Khoduri, Majid, *İslam'da Savaş ve Barış*, (çev. Nejdî Özbek), İstanbul 1998, s. 242.

⁸³ Hamidullah, *Vesâik*, s. 59, 62.

⁸⁴ Habib, *el-Ekalliyât*, s. 96.

⁸⁵ Vesika maddeleri için bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, II, 147-150; Hamidullah, *Vesâik*, s. 59-62.

noktasını da unutmamak gerekir.⁸⁶

Muhtemel saldırı durumunda Medinelilik ruhuna vurgu yapılması,⁸⁷ dış güçlere karşı savunma ve diyet noktalarında birlikte hareket etme şartı,⁸⁸ Müslümanların başta Ehl-i Kitap olmak üzere gayr-i müslimlerle aynı çatı altında yaşamaya dönük gayretlerinin açık bir örneğidir. Bu maddeye göre Medine'de sadece müslümanlar değil diğer zümrelerin de hedef alınma ihtimali söz konusu olup, müslümanlar bu şarta göre onlarla birlikte mücadele sözü vermiş bulunuyorlardı.⁸⁹ Vesikada, özellikle Medinelilik ruhunun öne çıkarılması ve oluşturulacak topluluğa yönelik ümmet⁹⁰ vurgusu, dikkate değerdir. Vesika, sosyal açıdan ele alındığında eşitlikçi,⁹¹ aidiyet temelli,⁹² malî mükellefiyetleri belirleyen⁹³ ve askeri faaliyet esaslarını düzenleyen bir özellik taşır.⁹⁴

b. Medine Vesikası'nın Yürürlükten Kalkan ve Zimmet Uygulamalarında Varlığını Koruyan İlkeleri

Vesika, Medine'ye özel bazı şartların zamanla geçerliliğini yitirmesine karşın⁹⁵ uygulamada kalan diğer bazı maddeleriyle gelecek dönemlerde de müslümanların gayr-i müslimlere yönelik tavır ve uygulamaları için örnek oluşturu-

⁸⁶ Hamidullah, Muhammed, "Hz. Muhammed s.a.s. Gayrı Müslimlere Nasıl Davrandı?", İlim ve Sanat, Ankara 1986, Sayı: 7, s. 16.

⁸⁷ Hamidullah, *Vesâik*, s. 59.

⁸⁸ Vesikanın 38 ve 44. mad. için Bkz. Hamidullah, Muhammed, *Vesâik*, s. 62.

⁸⁹ Burada bir bilgin ve aynı zamanda çok zengin bir Yahudi olan Muhayrik'tan bahsetmek gerekir. Muhayrik, Yahudi olmasına karşın, hem de kendi dininde savaşmanın yasak olduğu Seb't günü Uhud savaşında Hz. peygamberin ordusuna katılmış ve Müslümanlara destek vermedikleri için Yahudilere serzenişte bulunmuştur. Bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, III/ 165; Semhüdî, *Vefâu'l-Vefâ*, I/ 283.

⁹⁰ Vesikanın 2 ve 25/a maddeleri bağlamında Bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 177-180; Burada Benî Avf kabilesinin müminlerle birlikte bir "ümmet" olarak kabul edilmesi, olası savaşta şart koşulan maddi desteğin verilmesi amacıyla zikredilmiştir. Ebû Ubeyd, vesikada geçen "Yahudilerin dinleri kendilerine, müminlerin dinleri kendilerinedir." ibaresini buna delil olarak sunar. Bkz. Ebû Ubeyd, *Emvâl*, s. 207; Buradaki "ümmet" kavramından kastın 'devlet' olduğu hususunda Bkz. Habib, *el-Ekalliyât*, s. 96-97; Cebr, ümmet kavramının İslâmî birlik ve bütünlük demek olduğunu, dolayısıyla vesikadan hareketle Medine'de filizlenen İslâm devletinin vatandaşlık temelini de İslâm dininin oluşturduğunu söyler. Bkz. Cebr, Dendel, *el-Ekalliyatu Gayri'l-Müslime f'l-Müctemai'l-İslâmî*, Amman 2003, s. 154-154. Cabirî burada kullanılan ümmet kavramına, *manevi kabile* anlamı verir. Bkz. Cabirî, *Arap-İslâm Siyasal Akli*, s. 123.

⁹¹ Vesikanın ilk maddesinde yer alan 'diğer toplumlardan ayrı bir ümmet' (mad. 1.) ifadesi yanında 'sorunların yargıya götürülmesi' kaydı (mad. 42), ayrıca diyet konusunda miktar takyidi yapılmaksızın 'her kabile için diyet/sosyal sigorta' hususunun bizzat vurgulanmış olması (mad. 3-11), vesikanın bir sınıf farkı gözetmediğine dair delillerdir. Bkz. Hamidullah, *Vesâik*, s. 59-62; Aslında kabile bazında Medine'de sosyal güvence diyebileceğimiz bir diyet uygulaması var olmakla birlikte (Bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 164.) Hz. Muhammed, bu uygulamanın tüm Medine'de ahde binanen devamlılığını sağlamaya çalışmıştır. Hz. Peygamber, Benî Amirilerin diyetini denkleştirmek amacıyla Benî Nadir'e gidişi bu minvalde ele alınmalıdır. Bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 483-484.

⁹² Mad. 1. "Bu kitap/ antlaşma nebi Muhammed -Allah'ın Resulü- tarafından Kureyşli ve Yesribli Mü'min ve Müslümanlar ile onlara tabi ve onlara katılan ve onlarla birlikte cihad edenler arasında düzenlenmiştir." Bkz. Hamidullah, Muhammed, *Vesâik*, s. 59-62.

⁹³ Vesika diyet hususunda her kabileyi kendi şartlarıyla kayıtlı tutarken (mad. 3-11), savunma ve gönüllü katılımla gerçekleşen saldırı hazırlıklarında ise malî mükellefiyet esas (mad. 37/a, 44) getirmiştir. Bkz. Hamidullah, *Vesâik*, s. 59, 60, 62.

⁹⁴ Mad. 37/a, 44, 45/b için bkz. Hamidullah, *Vesâik*, s. 62.

⁹⁵ Ali Sem'anî'ye göre geçerliliğini yitiren madde, cizyesiz ahit yapma esasıdır ki o, bu uygulamanın cizye ayeti ile nesh olduğu kanaatindedir. Bkz. Sem'anî, Ebû'l-Hasan Ali, *Ez'âu Gayri'l-Müslimîn f'l-Devleti'l-İslâmiyye*, Hartum 2005, s. 111.

gur.⁹⁶ Buna göre;

- Ortak düşman kabulü (mad. 20 b.),
- Kureyş ve müttefiklerini himaye etmeme (mad. 43),
- Ortak düşmanın mal ve canını himaye etmeme (mad. 20 b.),
- Ortak savunma ve buna binaen masraf paylaşımı (mad. 24),
- Her kabilenin kendi bölgesinin savunmasından sorumlu olması (mad. 45.b),
- Yesrib'in –sahifeye katılan herkes için- harem niteliği taşıması (mad. 39),
- Kabile bazında diyet ödemeleri (mad. 3–11),
- Nöbetleşe askeri görevlerde bulunma (mad. 18),⁹⁷

vesikanın geçerliliğini yitiren maddeleridir. Ortak düşman kabulü ve onun himaye edilmemesi, Mekke'nin fethi ve Kureyş'in İslâm'a girmesi ile⁹⁸ ortak savunma, bölge sorumluluğu, Yesrib'in tüm sakinleri için harem niteliği, nöbetleşe askeri görev ve Medine bütünlüğünde kabile bazında diyet ödeme maddeleri ise Kaynuka ve Nadiroğullarının sürgün,⁹⁹ Kureyzoğullarının ise infazı¹⁰⁰ ile nihayet bulmuştur.

Geçerliliğini yitirmeyen ve zimmet uygulamalarında baki kalan esaslar ise şunlardır:

- Vesikaya katılanların insanlardan ayrı bir ümmet olması (mad. 1),
- Dînî hürriyet (mad. 25.a),
- Vesikaya tâbi olanların zulümden beri olmaları ve gözetilmeleri (mad. 16, 37. b, 47),
- İntilafın Allah ve Resulü'ne arz edilmesi (mad. 23),
- Hz. Muhammed'in izniyle askeri sefere çıkabilme (mad. 36.a),
- Din uğrunda yapılan savaşlarda yükümlü tutulmama (mad. 45.a),
- Her müslümanın zimmet verme hakkına sahip olması (mad. 15),
- Himaye edilenin, himaye hakkı verememesi (mad. 41),¹⁰¹

Din uğrunda yapılan savaşlara gayr-i müslimlerin katılabilmesi hususu, stratejik açıdan değerlendirilerek zaman zaman bu hususta müsaade veya yasaklama durumu söz konusu olmuştur. Uhud'a destek vermek için bireysel olarak hazırlık yapan Yahudilerin katkısı,¹⁰² Hz. Peygamber'in "Biz bir müşrik grubunun diğer müşrik gurubuna karşı desteğini istemiyoruz."¹⁰³ sözüyle yasak-

⁹⁶ Fayda, Ömer, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İstanbul 2006, s. 130.

⁹⁷ Hamidullah, *Vesâik*, s. 59–64, *İslâm Peygamberi*, s. 177–182.

⁹⁸ Belâzurî *Futûhu'l-Buldân*, s. 52-53.

⁹⁹ Vakîdî *Meğâzî I/ 178, 380*; Belâzurî *Futûhu'l-Buldân*, 31; Taberi, *Târih*, II/ 553.

¹⁰⁰ Vakîdî *Meğâzî*, II/ 516.

¹⁰¹ Hamidullah, *Vesâik*, s. 59–64, *İslâm Peygamberi*, s. 177–182.

¹⁰² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 481.

¹⁰³ Umarî *Madinan Society*, I/ 113.

lanmıştır. Çünkü bu esnada kitap ehlinin içten içe şirk ehline verdikleri desteğin savaş meydanında da devam etme tehlikesi söz konusuydu.¹⁰⁴ Ancak ilerleyen dönemlerde devlet başkanının iznine binaen katıldıkları mücadeleler sayesinde, gayr-i müslimler için cizye muafiyeti söz konusu olmuştur.¹⁰⁵ Dini nitelikli savaşlara katılmama hususu ise ileride vahiyle emredilen cizye emri doğrultusunda daha da netleşmiştir.¹⁰⁶ Böylece zekât veren Müslüman vatandaşlar, himaye ve cihad¹⁰⁷ göreviyle sorumlu iken cizye veren kesim ise bu iki görevden muaf tutulmuştur.¹⁰⁸

Zimmet hakkı, İslam devletinde mevcut olan bir himaye hakkıdır. Bu hak ilerleyen dönemlerde sıradan müslümanlar tarafından bile verilmeye ve gayr-i müslimlere yönelik bu hak tanınmaya devam etmiştir.¹⁰⁹ Müslümanlar, himaye eden ve devletin silahlı gücünü oluşturan kurucu unsur oldukları için, himaye verme hakkı bunlarla sınırlı kalmıştır. Muhataba zimmet verme hususunda her müslümanın yetki sahibi olması hususu vesikada vurgulanmış olup bu ilke, zimmet uygulamalarına esas teşkil etmiştir. Böylece Medine vatandaşı olmak isteyenler için müslümanların verecekleri zimmetin bağlayıcılığı, henüz vesikada –ilk gayr-i müslim ahdinde– peşinen kabul edilmiştir.¹¹⁰

Dîni hürriyet ilkesini, Hz. Peygamber'in cizye antlaşmasını imzaladığı Necrân sulhünden itibaren görmek mümkündür. Dîni hürriyet ve zulümden beri olma, Necrân sulhunde de yer alan esaslardır.¹¹¹ Maknâ yahudileriyle yapılan ahitte her açıdan idari sorumluluğun Hz. Muhammed'e ait oluşu¹¹² ise idari hukuki bağlayıcılığın devamlılığını gösterir.

Hz. Peygamber, vesikadaki ortak savunma ilkesinden hareketle Hendek savaşında, Kureyzoğullarından Hendek kazma işinde kullanılmak için alet-edevat temin etmişti.¹¹³ Muhtemel bir saldırıda ihtiyaç duyulacak lojistik destek

¹⁰⁴ Bkz. Semhüdî, *Vefâu'l-Vefâ*, I/ 283; Buradaki müşrik nitelemesinden çok daha önce imzalanmış bulunan vesika maddelerine dair, Ebû Ubeyd'in benzer bir tespiti vardır. Ebû Ubeyd, vesikada bulunan "*Hiçbir Müşrik bir Kureyşlinin malını himaye edemez.*" ilkesinde geçen "*müşrik*" tanımlamasının kendileriyle vesika imzalanan Yahudilere yönelik olduğu görüşündedir. Bkz. Ebû Ubeyd, *Emval*, s. 205.

¹⁰⁵ Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s. 188.

¹⁰⁶ Şiblî cizyeyi "*millî savunma vergisi*" olarak tanımlar. Bkz. Şiblî, *Mevlânâ en-Numanî* (ö. 1332/1914), *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, (çev. Talip Yaşar Alp), İstanbul 1986, II/ 230.

¹⁰⁷ Hz. Halid b. Velid, Ebû Bekir döneminde Hîre halkı ile yaptığı antlaşmada Hîrellilere cizye, Müslümanlara ise koruma görevinin düştüğünü söylemiştir. Cihad ise İslâm'ı yayma faaliyeti olduğundan gayr-i müslim'den, inanmadığı bir şey için gayret sarf etmesi beklenemez. Bkz. Zuhayli, *Muhammed Mustafa*, "*el-İslâm ve'z- Zimme*", *Muameletu Gayri'l Müslimin fi'l-İslâm*, Amman 1989, I/ 122.

¹⁰⁸ Cebr, *el-Ekalliyât*, s. 77.

¹⁰⁹ Ebû Yûsuf, Yâkub b. İbrahim b. Habib el-Kûfî (ö. 182/798), *Kitabu'l-Harâc* (neşr. Muhibuddîn el-Hatib), Kahire 1397, s. 222. Nitekim Kureyza infazından önce zimmet hakkı edinilen bazı Yahudi aileler bağışlanmıştır. Burada emani veren kişi savaşçı bir erkek değil bilakis Müslüman bir kadındı. Bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 489; Keza Mekke fethinde, Hz. Muhammed, müşrik akrabalarına eman veren kadının emanını geçerli görmüştür. Bkz. Ebû Yûsuf, *Harâc*, s. 223.

¹¹⁰ Hamidullah, "*Hz. Peygamber s.a.s. Gayri Müslimlere Nasıl Davrandı*", Sayı: 7, s. 15.

¹¹¹ Belâzurî, *Futûh*, s. 76.

¹¹² Belâzurî, *Futûh*, s. 71.

¹¹³ Bkz. Vakidî, *Meğâzî*, II/ 445.

ilkesi Negrân sulhünde de yer almakla birlikte burada ödünç esası getirilmiştir.¹¹⁴ O halde bir süre uygulamada bırakılmakla birlikte muhtemelen devletin belirli bir güce ulaşması ile bu esasa ahitlerde yer verilmemiştir.

Vesikanın ilk maddesinde yer alan ümmet vurgusu Medine'de ahde imza atan herkesi kapsar nitelikteydi. Burada bulunan topluluklar arasında kabul edilmiş olan ümmet maddesi, İslam devleti içinde ileriki dönemlerde de ayrı siyasi yapılanmalara müsaade edilmemesi açısından varlığını korumuştur. Kaldı ki sonradan İslam egemenliğine giren gayr-i müslimler, dini ümmet bütünlüğüne değil sadece siyasi ümmet birliğine dahil edilmişlerdir.¹¹⁵ Medine'de, vesika öncesinde oluşturulan uhuvvet ile İslâm devletinin inanç birliği demek olan ümmet halkası gün yüzüne çıkarken, vesika ile de, bu devletin gayr-i müslim halkası, yani ileride de görüleceği üzere zimmî ünitesi doğmuştur.¹¹⁶ Şu halde ilk oluşum dini, ikinci oluşum ise siyasi ve sosyal bir birliktir.¹¹⁷ İslâm devleti Medine'de filizlenmeye başladığında devletin aslî/kurucu¹¹⁸ unsurları olan Müslümanlar bile kendi aralarında antlaşma -uhuvvet- yapmışken, gayr-i müslim unsurlarının devlete antlaşma ile bağlı olmaları zaruri idi. Demek ki İslâm devleti kendisine mensup olan tüm üye ve muhataplarıyla, yaptığı antlaşmalar üzerinden ilişkisini sürdürmüştür.¹¹⁹ İleriki dönemlerde de devletin zimmîlere yönelik uygulamalarında aldığı verginin simgelediği şey, antlaşma şartlarına riayet ve itaattir. Buna muhalif olan her şey, savaş sebebi sayılmıştır.¹²⁰ Müslümanlar tarafından, Medine Yahudilerine yönelik olarak da vesika şartlarına samimi ya da muhalif duruşlarına göre tavır belirlenmiştir. O esnada İslâm devleti icraatlarında bağlayıcı olan şey, yapılan antlaşmalar olduğu ve henüz cizye-ye dair ilahî emir ve buna dair düzenlemeler yapılmadığı için¹²¹ vergi alınmıyor oluşu bunu değiştirmez. Bu nedenle vesikayı, Müslümanların imzaladığı zimmet akıtlarına kısmî model ya da öz olarak değerlendirmek mümkündür.¹²² Kaldı ki ileriki dönemlerde muhatapı bağlayıcı nitelikte oluşturulan anlaşmalarda

¹¹⁴ Belâzurî, *Futûh*, s. 76.

¹¹⁵ Gadban, *Fikhu's-Sîre*, s. 245.

¹¹⁶ Mahdi, *Sîre*, s. 373.

¹¹⁷ Aydın, s. 133; Umarî vesikanın ilk etabının Bedir'den önce Yahudilerle, ikinci etabının ise Bedir'den sonra Müslümanların kendi aralarında imzalandığını söyler. Bkz. Umarî, *Madinan Society*, I/ 103.

¹¹⁸ Buradaki aslî unsurdan kasıt, birinci sınıf vatandaş demek değildir. Çünkü İslâm devletinde vatandaşlık için bir kast uygulaması ya da kabulü yoktur. İslâm devletini kuran müslümanların savaşta veya barışta yüklediği bir takım görevler vardı ki bu görevler kendilerine daha serbest hareket etme ve özgürlük alanı tanııyordu. Bu durum gayr-i müslimlerin ikinci sınıf vatandaş seviyesinde görüldüğü anlamına gelmez. Kaldı ki günümüz devletlerinin bile bir takım görevler için atadığı görevliler vardır ki bunlara daha geniş bir hareket ve özgürlük alanı tanıdığına şahit olmaktadır. Bkz. Zuhayli, Vehbe, "Mevkiful İslâm min Gayr-ı Müslimîn Harici'l Muctemal İslâmî", *Muameletu Gayril Müslimîn fi'l İslâm*, Amman 1989, I/ 315.

¹¹⁹ Zuhayli, Vehbe, "Mevkifu'l-İslâm min Gayr-ı Müslimîn Harici'l-Muctemal'İ-İslâmî", s. 315.

¹²⁰ Örneğin Negrân sulhunda özellikle faiz yasağına vurgu yapılmış olup buna tevessül edenin zimmetten beri olacağı belirtilmiştir. Bu da İslâm devleti himayesinden mahrum olmak ve antlaşma şartlarına muhalif davranmak demektir. Ayrıca kendilerine yöneltilen esasları cehd ve samimiyetle yerine getirmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Bkz. Ebû Ubeyd, *Emvâl*, s. 188.

¹²¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed (ö. 751/1350), *Ahkâmü Ehli'z-Zimme*, (I-II), (thk. Subhi es-Salih), Beyrut 1994, I/ 7.

¹²² Zuhayli, *Muhammed Mustafa*, "el-İslâm ve'z-Zimme", I/ 137.

yeğâne esas cizye değıldir.¹²³ Hatta düşmana karşı istihbarat temininde bulunmak üzere Müslümanlarca vergi vermeksizin zimmî statüsüne kabul edilen kesimler bile olmuştur.¹²⁴ Zimmet kurumunun, mütemmim cüzü diyebileceğimiz cizye ile şekillenmesiyle birlikte artık zimmî, ne savunma ne de saldırıda sorumluluk sahibi olmuştur.¹²⁵ Bilakis zimmî ödediğı cizye ile ülke savunmasına canıyla değıil de malıyla katkıda bulunmaya başlamıştır. Medine vesikasında ise savunma noktasında eşit ölçüde sorumluluk vardır.¹²⁶ Çünkü Medine Yahudileri, başta Mekke olmak üzere dışarıdan gelebilecek herhangi bir tehdide karşı Müslümanlarla müttefik halde olmayı kabul etmişlerdir. Ayrıca vesikanın varlık nedenlerinden ve temel ilkelerinden birisi de Kureyşin taraflarca ortak düşman olarak kabul edilmesi idi.

Medine'de uygulamaya konan vesika, bunda imzası bulunan herkese garanti ettiği dini hürriyet, haklar ve ödevlerde tanıdığı eşitlik itibarıyla bir Medine vatandaşlığı statüsü ortaya koymuştur.¹²⁷ Ancak bu vesikaya muhalefet ve vesikayı ihlale yönelik atılan her adım, vatandaşlıktan mahrumiyete sebebiyet vermiştir. Hz. Peygamberin cezalandırdığı Yahudi kabilelerinin suçlarına baktığımızda, vesikanın temel ilkelerinin nasıl ihlal edildiğini daha rahat anlayabiliriz. Örneğin, Kaynukaoğullarının kabilecilik üzerinden hareketle taciz ve cinayet;¹²⁸ Nadiroğullarının hakem olarak tanıdıkları Hz. Muhammed'e suikast girişimi¹²⁹ ve nihayet Kureyzaoğullarının şehir devletini yıkmaya teşebbüs eden ihanetleri,¹³⁰ vesikanın temel ilkeleri olan Medinelilik, ortak savunma, ortak düşman Kureyşle ittifaktan kaçınma ve hakem ilkelerine aykırıdır. Yahudiler, adım adım gerçekleşen bu yapılanmayı ve kendilerini İslâm toplumunun bir parçası sayan¹³¹ sözleşmeyi ihlalleri sebebiyle, vatandaş olma hakkını kendi tercihlerinin sonucunda kaybetmişlerdir.¹³²

SONUÇ

Siyasi bir güç olma yolunda her geçen gün mesafe kat eden Müslümanlar için dindaşları dışında yapılan ilk kanuni faaliyet, dönem itibarıyla Medine vesikası görünmektedir. Medine özelinde çok dinlilik ortamında belirlenen vesika ilkeleri, ortamından bağımsız ele alınmamalıdır. Nitekim vesika taraflarının po-

¹²³ "Cizye sulh çeşitlerinde birisidir." Şevkâni, Muhammed Ali b. Muhammed (ö. 1250/1834), *Neylu'l Evtâr Şerhu Munteka'l-Ehbâr, min Ehadîs-i Seyyidi'l-Ehyâr*, (I-VIII), Kahire 1297, VIII/ 61.

¹²⁴ Örneğin Ebû Ubeyde b. Cerrah, Ürdün ve Filistin Samirilerine, istihbarat temini şartı ile cizye muafiyeti getirmiştir. Bkz. Belâzurî, *Futûh*, s. 162.

¹²⁵ Şibli Numanî cizyeyi 'millî savunma vergisi' olarak tanımlar. Bkz. Şibli, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, II/ 230.

¹²⁶ Hamidullah, *Vesâik*, s. 59, 62.

¹²⁷ Afzalur Rahman (ve öte.), *Sîret Ansiklopedisi*, I-VI, (çev. Hakan Bayrak ve öte.), İstanbul 1988, I/ 357.

¹²⁸ Vakıdî, *Meğâzî*, I/ 177, Semhüdî, *Vefâu'l-Vefâ*, I/ 278.

¹²⁹ Vakıdî, *Meğâzî*, I/ 365-366; Semhüdî, *Vefâu'l-Vefâ*, I/ 297.

¹³⁰ Vakıdî, *Meğâzî*, II/ 497; Taberî, *Târih*, II/ 572.

¹³¹ Aydın, *İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı*, s. 123.

¹³² Vesikanın 1. maddesi siyasi birliktelik (ümme), 37. maddesi ise düşman saldırısına karşı yardımlaşma esasını getirmekteydi. Benî Kureyza'nın faaliyetleri ise başta bu iki noktayı yok saymaktaydı. Bkz. Hamidullah, *Vesâik*, s. 59, 62.

zasyonları kısa sürede değişmiş olsa da, vesikada esas unsur Medineliliktir. İlerleyen zamanlarda da müslümanlar, siyasi anlamda bir güç haline gelip farklı dinlerden muhatapları oluşmaya başlayınca vahyî ilkeler ve Hz. peygamberin uygulamaları doğrultusunda hareket etmişlerdir. Gerek vesika gerekse sonraki dönemlerde yapılan ahit şartlarına muhalif davranmaya karşı alınan tedbirler, dönemler değişse de benzer nitelikli olmuştur.

Müslümanların, Medine'ye hicretle birlikte gayr-i müslim kesimle siyasi, dini ve sosyo-kültürel etkileşim dönemi başlamıştır. Medine'de Hz. peygamberin bir arada yaşama, çatışma ve çatışma çözmeye yönelik çabaları için vesikanın dikkate alınması gerekir. Küçük ölçekli yapısına rağmen dînî ve etnik açıdan bu denli yoğun bir şehrin yarımada istikrarın adresi olmasında, vesikanın payı büyüktür. Vesika; Hz. peygamberin Medine'ye geldiğinde şehrin siyasi, sosyo-kültürel açılardan gerçekliğini yerinde ve iyi tespit ederek söz konusu problemleri çözmek ve risaletin gereğini yerine getirmek amacıyla sürdürdüğü çalışmaların bir ürünüdür. Ancak vesikanın sadece dönemsel bir reçete olduğunu ve Yahudi kabileleriyle yaklaşık beş yıllık bir süre içinde yapılan mücadele süreciyle geçerliliğini yitirdiğini düşünmek yersizdir. Vesika, yeni şekillenmekte olan İslâm devletinin ilk anayasası olması yanında, hem zamanla bir süper güç haline alan İslâm devletinin hatlarını şekillendiren bir düzenleme hem de yarımadanın kimliği olan kabile paydasından bölgesel bir siyasi güç olma yolunda atılmış ciddi bir adımdır. İlk etapta Medine'nin birliğini temin eden vesika, genel ve gayr-i müslimlere dair ilkeleri itibarıyla geniş toprak ve insan kitlesine ulaşan İslâm devletinin ihtiyaçlarına da cevap verebilecek esneklikteydi. Vesika, geçici nitelikte yapılmamış ve İslâm devletince geçerliliği iptal edilmemiştir. Bunun yegâne göstergesi, Medine'de bireysel anlamda varlığını devam ettiren Yahudilerdir. Bu durum, süresiz yapılan zimmet anlaşmalarına örnek teşkil etmesi açısından önemlidir.

H. Muhammed, Medine'de yaşayan Yahudilerle aynı metin üzerinden ve aynı ortamda dayanışma ve paylaşım içine girip, kendilerini İslâm devletinin bir vatandaşı olarak kabul etmiştir. Başta Ehl-i Kitap zümresi olmak üzere gayr-i müslimlerle yasal ve fiili anlamda ortak yaşam ve hareket noktası oluşturmaya dair imkân ve ihtimalleri kullanmak için vesika, açık bir örnektir.

Kaynaklar:

- » Afzalur Rahman (ve öte.), *Siret Ansiklopedisi*, I-VI, (çev. Hakan Bayrak ve öte.), 1. baskı, İstanbul, 1988.
- » Ali, Cevad, *el-Mufasssal fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, I-X, 2. baskı, (b.y.y.), 1993.
- » el-Alî Salih Ahmed, *Devletu'r-Resûl fî'l-Medine*, Beyrut, 2004.
- » Atay, Hüseyin, *İslâm'ın Siyasi Oluşumu*, İstanbul, 1999.
- » Atçeken, İsmail Hakkı, *H. Peygamber'in Yahudilerle Münasebetleri*, İstanbul, 1996.
- » Aydın, Mustafa, *İslâm Toplumunun Şekillenışı*, 1. baskı, İstanbul, 1991.
- » Baş, Eyüp, *İslâm'ın İlk Döneminde Müslüman Yahudi İlişkileri*, İstanbul, 2004.
- » Belâzurî Ahmed b. Yahya b. Cabir, (ö. 279/892), *Ensâbu'l-Esrâf*, (thk. c. I. Muhammed Hamidullah, c. II-XIII Riyad Zirikli, Süheyl Zekkâr), 1. baskı, Beyrut, 1996.
- » ..... *Futûhu'l-Buldân*, (thk. Ridvan Muhammed Ridvan), 1. baskı, Kahire, 1932.
- » Beyhakî Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, (ö. 458/1066), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 1. baskı, Haydarabâd, 1346-1355.